

Нацыянальны маўленчы этыкет як кампанент культуры маўленчых зносін старэйшых дашкольнікаў

Маўленчая культура з'яўляецца састаўнай часткай агульнай культуры чалавека, адным з важнейшых паказчыкаў цівілізаванасці грамадства. У змест культуры маўленчых зносін уваходзяць такія кампаненты, як правільнасць маўлення, камунікатыўная мэтазгоднасць, камунікатыўныя якасці маўлення, невербальныя спосабы зносін, маўленчы этыкет [5, 8].

Пад правільнасцю маўлення разумеецца адпаведнасць нормам літаратурнай мовы. Камунікатыўная мэтазгоднасць мовы залежыць ад адэкватнага выбару гаворачым нарматыўных моўных сродкаў, неабходных для выказвання думкі ў пэўнай маўленчай сітуацыі зносін. Камунікатыўныя якасці маўлення вызначаюцца яго дакладнасцю, выразнасцю, яснасцю і г.д. Ад выбару гаворачым камунікатыўных якасцей маўлення залежыць адпаведнасць маўлення норме і яе мэтазгоднасць. Невербальныя спосабы зносін - гэта суперсегментныя сродкі, якія ўваходзяць у знакавае поле мовы: вызначаюць прасадычныя, рытміка-інтанацыйныя характарыстыкі выказвання, а таксама такія, што не знаходзяцца ў межах знакавага поля маўлення - кінетычныя элементы зносін (міміка, жэстыкуляцыя, рухі цела).

Нарэшце, маўленчы этыкет, які ўяўляе сукупнасць слоўных формаў ветлівасці і пачцівасці, вылучаецца як асабліва значная характарыстыка маўленчых зносін. Ён вызначае правілы маўленчых паводзін у стандартызаваных (тыповых) сітуацыях маўленчых зносін.

Адзінкі маўленчага этыкету, у якіх рэалізуецца тая ці іншая камунікатыўная інтэнцыя, уяўляюць сабой асобныя словы, словазлучэнні або сказы, што складаюць або частку выказвання, або самастойную,

лагічна завершаную рэпліку, якая можа мець рознае інтанацыйнае афармленне. Формулы маўленчага этыкету з'яўляюцца ў рознай ступені ўстойлівымі. Адна і тая ж этыкетная адзінка набывае рознае моўнае афармленне ў залежнасці ад умоў камунікатыўнай сітуацыі. Гэта дазваляе вылучыць асноўныя, базавыя адзінкі маўленчага этыкету і мадыфікаваныя структуры, мадэлі і варыянты, абумоўленыя сітуацыйным ужываннем у маўленні, падвергнутыя семантычнай і стылістычнай дыферэнцыяцыі, якія ўтвараюць сінанімічныя рады ў кожнай з тэматычных груп.

Заканаммерным з'яўляецца дыстрыбутыўны характар выкарыстання адзінак маўленчага этыкету з тым або іншым інтэнцыяльным сэнсам: у залежнасці ад семантычных і мадальных адценняў кожная з іх пераважна ўжываецца ў пэўных умовах камунікацыі. Стылістычная характарыстыка формул маўленчага этыкету вызначаецца сітуацыйна і катэктэстуальна. Танальнасць зносін, ступень ветлівасці выказвання, што змяшчае этыкетную адзінку, змяняецца па уплывам эмацыянальна-экспрэсіўных сродкаў, што яе суправаджаюць [4, 3].

Асноўнымі функцыямі маўленчага этыкету з'яўляюцца функцыя ўстанаўлення кантакту і функцыя ветлівасці. Абедзве функцыі з'яўляюцца ўтворанымі ад сацыякультурнай і нацыянальна-культурнай функцый маўленчага этыкету, таму правілы маўленчага этыкету разглядаюцца як сацыяльна абумоўленыя і нацыянальна-спецыфічныя. Засваенне правіл маўленчага этыкету з'яўляецца перадумовай сацыялізацыі дзіцяці ў пэўным культурным асяроддзі.

Вядома, што кожная мова заўсёды звязана са “сваёй” культурай, яна накладвае пэўныя карэктывы на ўспрыманне і інтэрпрэтацыю навакольнага свету. Таму мова, з'яўляючыся “адлюстраваннем радзімы і духоўнага жыцця народа” (К.Дз.Ушынскі), аказвае моцны ўплыў на духоўнае развіццё дзіцяці, дапамагае яму глыбей увайсці ў разуменне прыроды і жыцця. Засвойваючы беларускую мову, рускамоўныя

дашкольнікі маюць магчымасць успрыняць рэчаіснасць, ужо прааналізаваную многімі пакаленнямі продкаў, засвойць “код” разумення наваколя. Тым самым у іх выходзіць любоў і павага да роднага слова, фарміруецца чуласць да моўных норм і сродкаў выразнасці.

Мова адлюстроўвае канцэптуальную карціну свету ў моўных формах, да якіх адносяцца і формулы маўленчага этыкету. Пры ўсёй блізкасці лексічнага і граматычнага ладу беларускай і рускай моў кожная з іх характарызуецца сваёй спецыфікай і самабытнасцю, што знаходзіць адлюстраванне ў мікрасістэме маўленчага этыкету як часткі агульнай сістэмы мовы. Авалоданне нормамі маўленчага этыкету, у якім адлюстроўваюцца асаблівасці беларускага нацыянальнага характару, спецыфічныя асаблівасці мыслення і нацыянальнай спецыфікі культуры і самой сістэмы беларускай мовы, уяўляецца адной з важнейшых задач фарміравання ў дашкольнікаў культуры маўленчых зносін.

Працэс фарміравання культуры маўленчых зносін дзяцей уключае наступныя этапы: а) узбагачэнне маўлення дзяцей пэўным запасам разнастайных формул і выразаў маўленчага этыкету ў стандартызаваных сітуацыях зносін (прывітанне, развітанне, просьба, падзяка, прабачэнне, знаёмства, камплімент і інш.); б) знаёмства дзяцей са спосабамі “разгортвання” формул маўленчага этыкету зваротамі і матывіроўкамі; в) навучанне дашкольнікаў умению праяўляць добразычлівасць у інтанацыі, міміцы, жэстах [1, 7].

Унутры кожнага этапу паслядоўнасць работы вызначаецца логікай засваення дзецьмі маўленчага матэрыялу: спачатку арганізуецца ўспрымання і яго неаднаразовае ўзнаўленне, а затым – самастойнае выкарыстанне засвоенага матэрыялу ў гульнявых і штодзённых сітуацыях.

Арганізацыя ўспрымання дзецьмі маўленчага матэрыялу слоўнай ветлівасці, спецыфічнай для беларускага менталітэту, можа ажыццяўляцца праз чытанне твораў мастацкай літаратуры, перш за ўсё

беларускіх народных казак. Гэта, напрыклад, такія казкі, як “Пакацігарошак”, “Івашка – мядзведжае вушка”, “Жораў і чапля”, “Бабіна дачка і дзедава дачка”, “Іван Іанавіч царэвіч”, “Залатое пяро”, “Ілля” і інш. Менавіта праз казкі дзеці могуць пазнаёміцца з такім формуламі прывітання, як: *Здароў, Будзь здаровы, Добрае здароўе, Здароў у хату, Добры дзень таму, хто ў гэтым даму, Памажы божа, Бог у помач, Міласці просім, Добры дзень, Добрая раніца, Добры вечар*; формуламі развітання: *Да набачэння, Ідзі здароў, Ідзі(це) з богам, Ідзі, жыві з Богам, Жыві здароў*; маўленчымі канструкцыямі са значэннем просьбы: *Прашу вашыя міласці, Пакорна абыходзся, Прасілі б мы, Блаславіце, Ці няможна / ці можна (мне), Ці няма ў цябе / у вас?..*; спосабамі выражэння згоды (дазволу) і адмаўлення (забароны): *Давай я паеду – Едзь; Можжа б ты паткала? – Патку; Прадасі? – Прадам; Паедзем ў госці. – Паедзем; Будзем дзяліць – Будзем; Ці можна падзяліць? – А чаму ж не падзяліць; Мо астанешся? – То чаму ж, астануся; Так і быць, няхай (сабе) будзе (і) так / гэтак; Няхай так і будзе; Нічога не паробіш; Што (ж) з табой рабіць; Бог з табою; Пастараемся для вас і інш.*

Казкі ж знаёмяць дашкольнікаў і са спосабамі “разгортвання” формул маўленчага этыкету за кошт зваротаў і матывіровак, напрыклад: *Ах, сынку наш мілы; Ну, татанька і маманька; Памагай Бог вам; Здрастуйце, дубе (кабан, шчогла); А паненачка, а крулеўначка, а харошанька, а зазулечка, а маё соненько! Пазволь ты мне, пазволь (старыя косці выкупаць у гэтай купальні!) і інш.* Пры чытанні або расказванні дзецям беларускіх народных казак іх увага акцэнтуюцца спачатку на асобных варыянтах формул і выказаў маўленчага этыкету, а затым – на спосабах іх “разгортвання” і спосабах праяўлення добразычлівасці – інтанацыі, міміцы, жэстах.

Важным момантам навучання маўленчым уменням у сітуацыі блізкароднаснага двухмоўя з’яўляецца фарміраванне ў дашкольнікаў

элементарнага асэнсавання моўных з’яў адной і другой моў, каб папярэдзіць або пераадолець памылкі інтэрферэнцыі. У дадзеным выпадку для гэтага наладжваецца параўнанне дзецьмі эквівалентных формул маўленчага этыкету, якія сустракаюцца ў рускіх і беларускіх народных казках, напрыклад, **рус.** *Здоров дед, на сто лет* – **бел.** *Здароў у хату*; **рус.** *Ступай себе с Богом* – **бел.** *Ідзі здароў, Ідзі з Богам* і да т.п. Параўнанне лепш за ўсё арганізоўваць на матэрыяле падобных рускіх і беларускіх народных казак, такіх як “Кот, лиса и петух” і “Коцік, пеўнік і лісіца”, “Петушок и бобовое зернышко” і “Як курачка пеўніка ратавала”, “Заячья избушка” і “Зайкава хатка”, “Коза-дереза” і “Каза-манюка” і г.д. Калі сюжэт, многія мастацкія дэталі тут супадаюць, то менавіта ў мове твора з найбольшай сілай праяўляецца нацыянальнае, індывідуальнае, уласцівае толькі свайму народу. Такое параўнанне дазваляе сфарміраваць у старэйшых дашкольнікаў уменне адвольна карыстацца выразна-выяўленчымі сродкамі, у прыватнасці формуламі маўленчага этыкету ў маўленні на кожнай з моў.

Для ўзнаўлення маўленчага матэрыялу выкарыстоўваюцца ў першую чаргу пераказы і гульні-драматызацыі беларускіх народных казак. Падчас пераказу дзеці пераймаюць гатовыя формулы маўленчага этыкету, у працэсе драматызацый дашкольнікі маюць магчымасць не толькі пераймаць этыкетныя маўленчыя адзінкі, але і імправізаваць, “разгортваць” тыя ці іншыя формулы, практыкавацца ў выкарыстанні добразычлівасці ў інтанацыі, міміцы і жэстах. Так, напрыклад, пры драматызацыі казкі “Жораў і чапля” дзеці разам са зваротамі “Здароў, чапля!”, “Здароў, жораў!”, што сустракаліся ў казцы, ужывалі імправізаваныя “Здароў, кумка-галубка!”, “Здароў, кумок-галубок!”, вымаўляючы апошнія з ласкавай інтанацыяй.

Каб вучыць дзяцей пераносіць атрыманыя ўменні ў новыя камунікатыўныя сітуацыі, арганізуюцца ролевыя гульні, гульні-

інсцэніроўкі з “беларускамоўнымі” персанажамі, якія “разумеюць” толькі беларускую гаворку [4, 104-106, 111]. Рускамоўныя дзеці, гуляючы з такімі цацкамі, стараюцца “у размовах” з імі выкарыстоўваць беларускую мову. У дадзеным выпадку дашкольнікі, спачатку па прапанове або прыкладзе выхавальніка, а затым самастойна, звяртаючыся да “беларускамоўных” лялек або размаўляючы ад іх імя, выкарыстоўваюць формулы маўленчага этыкету, уласцівыя беларускаму фальклору.

Трэба мець на ўвазе, што ў складзе і спосабах функцыянавання формул маўленчага этыкету ў тэкстах казак маецца шэраг асаблівасцей у параўнанні з ужываннем іх у сучасным маўленні. Даследчыкі адзначаюць што з цягам часу мікрасістэма маўленчага этыкету ўпарадкоўваецца, развіваецца ў напрамку яе спрашчэння [2, 18]. Неабходна дапамагчы дзецям вылучыць з тых формул маўленчага этыкету, што сустракаюцца ў народных казках, такія, якія дапушчальна ўжываць у сучаснай гаворцы.

Таму на апошнім этапе выхавальнік уласным прыкладам заахвочвае дзяцей самастойна выкарыстоўваць прыдатныя формулы маўленчага этыкету, запазычаныя з беларускіх народных казак (*Шчыра дзякую, Бывай здароў, Добрае здароўе, добры вечар добрым людзям і да т.п.*), у сітуацыях стандартызаваных зносін.

Літаратура

1. Малетина Н.С. Воспитание словесной вежливости у детей 4-6 лет в условиях разновозрастной группы: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — М., 1991.
2. Саўчук Т.М. Моўныя формулы прівітання і развітання ў рускіх і беларускіх казках // Веснік БДУ. Серыя 4. — 1994 № 3.
3. Савчук Т.Н. Речевой этикет в русских и белорусских народных сказках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Мн., 1996.

4. Старжинская Н.С. Тэорыя і методыка развіцця беларускага маўлення дашкольнікаў. – Мн., 2000.

5. Хаджирадева С.К. Методика формування культури мовленнєвого спілкування у дітей старшого дошкільного віку: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – Одеса, 1996.

РЕПОЗИТОРІЙ БГПУ